

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2012

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 13 wa tipheji.

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlyana 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelang 0–29%
	26–32	22½–25½	19½–22	16–19	13–15½	10–12½	0–9½
VUNDZENI NA NKUNGUHATO Khodi: VN (32 WA TIMARAKA)	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi vuenti. -Mahungu ya na ntlhonthlo naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka kahle. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi ndlela yo ringanela. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi ndlela ya le xikarhi. -Mahungu i ya le xikarhi kambe ya pfumala vuxokoxoko. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkholukelano. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkholukelano.	-A hi mikarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkholukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile naswona xitsalwana a xi andlariwanga kahle.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkholukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile kambe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hanshi.
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (12 WA TIMARAKA)	10–12 -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	8½–9½ -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku katsa na ririmi ro gega hi mfanelo. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa	7½–8 -Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlyana. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelani na nhlokomhaka. -Hi mikarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	6–7 -Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Matirhiselo ya ririmi i ya ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi. -Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo.	5–5½ -Matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela yo enela. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	4–4½ -Matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	0–3½ -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

XIVUMBEKO Khodi: X (6 WA TIMARAKA)	5–6 -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano swinene. -Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.	4½ -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene. -Vulehi hi lebyi faneleke.	4 -Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo. -Vulehi hi lebyi faneleke.	3–3½ -Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	2½ -Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka. -Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	2 -Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka. -Mikarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri koti ku kumbeteleka. -Swivulwa na tindzimana i swa madyondza. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	0–1½ -Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula. -Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano. -Xitsalwana xi lehe/ kome ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlyana 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (20 WA TIMARAKA)	16–20 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	14–15½ -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	12–13½ -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukulano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	10–11½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukulano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	8–9½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukulano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokohaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlanganda, erivaleni.	6–7½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwile kahle. -Xivumbeko a xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0–5½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwile hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi. -Xivumbeko a xi andlariwile hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (10 WA TIMARAKA)	8–10 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	7–7½ -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene. -Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	6–6½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	5–5½ -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	4–4½ -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	3–3½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	0–2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokohaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlyana 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (13 WA TIMARAKA)	10½–13 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	9½–10 -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	8–9 -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	6½–7½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	5½–6 -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlanganda, erivaleni.	4–5 -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkholukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwana a xi andlariwanga kahle. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0–3½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkholukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwanga hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>07</u>
		20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Leswi ndzi tsakelaka ku va xiswona endzhaku ka malembe ya khume.

- Tidyondzo.
- Muxaka wa ntirho.
- Ku tlakusiwa entirhweni.
- Ndhawu yo tirhela kona.
- Ndyangu na vana.
- Xiyimo emugangeni.
- Xiyimo etikweni.
- Tinhundzu.
- Vuxaka na vanhu van'wana.
- Vukhongeri.
- Mabindzu.
- Xiyimo hi tlhelo ra swa timali.

1.2 Doroba ra ka hina.

- Vito ra doroba.
- Ndhawu laha ri kumekaka kona.
- Xifundza laha ri kumekaka kona.
- Mpfhuka ku suka laha u tshamaka kona ku ya edorobeni.
- Xiyimo xa doroba.
- Mavhengele lama kumekaka edorobeni ra kona.
- Muxaka wa swo famba leswi tirhiswaka edorobeni.
- Matikhomelo ya vaxavi edorobeni.
- Vuhlayiseki edorobeni.
- Madoroba lama akelaneke na rona na ku hambana ka rona na madoroba ya kona.

1.3 Vanhu vo tala va onhakeriwa hi vumundzuku bya vona hikwalaho ko tirhisa swidzidziharisi.

- Tinxaka ta swidzidziharisi leswi talaka ku tirhisiwa.
- Mitlawa ya vanhu lava va talaka ku tirhisa swidzidziharisi.
- Mikarhi leyi va swi tirhisaka hi yona.
- Tindhawu leti va talaka ku swi tirhisa kona.
- Rimbewu leri talaka ku tirhisa swidzidziharisi.
- Vuxaka bya vatirhisi na vaakatiko.
- Switandzhaku swa ku tirhisa swidzidziharisi.
- Vuxaka bya vatirhisi va swidzidziharisi na maphorisa.
- Xiyimo xa mindyangu ya vanhu lava tirhisaka swidzidziharisi.
- Xiyimo xa rihanyu xa vanhu lava tirhisaka swidzidziharisi.
- Vanhu lava nga onhakeriwa hikwalaho ka swidzidziharisi.

1.4 Leswi a ndzi ta swi endla loko a ndzo va mukhanselara wa ndhawu ya ka hina.

- Xiyimo xa mapatu
- Xiyimo xa mati.
- Gezi.
- Vuhlayiseki.
- Mitirho.
- Tindlu.
- Dyondzo.
- Swisiwana na vanhu lava nga tirhiki.
- Mitlangu na swihungaso swin'wana.

1.5 Mavabyi lama koxaka vutomi bya vanhu.

Tinxaka ta mavabyi na swivangelo. Xikombiso

- Rifuva.
- HIV/AIDS
- Mfukuzana.
- Kholera.
- Dari.

1.6 Vukungundzwana eka mfumo a byi nge heli.

Ku pfumela.

- Matholelo emitirhweni ya tele xihlawuhlawu.
- Manyikelo ya tithendara ya tele vukungundzwana.
- Maphorisa a va tshembekangi.
- Maphorisa ya le magondzweni ma dizisa vachayeri.
- Manyikelo ya tindlu ta tiRDP ma tele xihlawuhlawu.
- Miganga a yi kumi vukorhokeri hi ku ringana.
- Emakhotsweni swifumi swi khomiwa kahle ku tlula swisiwana.

Ku kaneta.

- Matholelo emitirhweni ma kahle.
- Manyikelo ya tithendara ya hava xihlawuhlawu.
- Matirhelo ya maphorisa ya vuhlayiseki ma kahle.
- Matirhelo ya maphorisa ya le magondzweni ma kahle.
- Manyikelo ya tindlu ta tiRDP ya hava xin'wanamanana.
- Matirhelo ya maqgweta na vamajisitarata ya kahle.
- Mahlayiselo ya miganga ma kahle.
- Vukorhokeri bya le matikoxikaya na le madorobeni.
- Ku hava xihlawuhlawu emakhotsweni.

1.7 Khombo leri nga tshama ri humelela munhu loyi ndzi n'wi tivaka hikwalaho ko tsemelela misinya.

- Ku boxa vito.
- Laha a tshama kona.
- Ndhawu leyi a tsemelela eka yona.
- Leswi n'wi humeleleke.
- Ku khomiwa ka yena.
- Xigwevo lexi a xi kumeke.

1.8 Ku onhakeriwa ka vadyondzi lava kumaka vana va ha nghena xikolo.

- Va xwa exikolweni.
- Va hlekiwa hi vanghana.
- Va tsan'wiwa hi vadyondzikulobye.
- Va hava nkarhi wo hlaya tibuku.
- Swi endla leswaku va nga yingisi hi ku hetiseka hi mikarhi ya tidyondzo.
- Van'wana va tshika xikolo.
- Vuxaka bya vona na vadyondzisi bya onhaka.
- A va fiki hi nkarhi exikolweni.
- Matirhelo ya vona etidyondzweni ya ya ehansi.
- Va ya emudendeni hi mikarhi ya tidyondzo.

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2

XIVUMBeko XI FANELE KU KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

2.1 Papila ra xivilelo

- Adirese ya mutsari na siku leri ri nga tsariwa hi rona ku sukela exikarhi ka phepha ro tsalela ku ya etlhelo ra voko ra xinene.
- Adirese ya mutsaleriwa hi tlhelo ra voko ra ximatsi ehansi ka adirese ya mutsari.
- Xiloso.
- Nhlokomhaka.
- Hungunkulu.
- Nsariso.

2.2 Matimu ya mufi

- Mavito ya mufi.
- Siku ro velekiwa.
- Ndhawu laha a nga velekiwa kona.
- Makulelo.
- Tidyondzo.
- Ntirho.
- Vukati na vana.
- Xivangelo xa rifu.
- Migingiriko leyi a yi endleke.

2.3 Xiviko hi tinghozi ta le magondzweni na swibumabumelo

- Tindhawu lomu tinghozi ti humelelaka kona.
- Mikarhi leyi ti talaka ku humelela hi yona.
- Vanhu lava khumbekaka ngopfu.
- Swivangelonkulu swa tinghozi.

Swibumabumelo

- Ku nghenelela ka maphorisa.
- Leswi vachayeri va faneleke va tikhomisa xiswona.
- Leswi vafambi hi milenge va faneleke va tikhomisa xiswona.
- Matirhiselo ya swipyopyi.
- Mifungho ya patu.
- Tirhoboto.

2.4 Burochara yo navetisa hodela

- Vito ra hodela hi maletere lamakulu.
- Ndhawu laha yi kumekaka kona.
- Vuamukelo.
- Miako.
- Vuhungasi.
- Swakudya.
- Vativhi lava u nga tihlanganisaka na vona na tinomboro ta vona ta tiqingho loko u lava ku kuma vuxokoxoko byo karhi.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBEKO XI FANELE KU KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 Posikarata

- Vito ra nongonoko wa ka rhadiyo.
- Ku xeweta muhaxi wa nongonoko.
- Mavito ya vanhu lava rhunguriwaka na lomu va tshamaka kona.
- Vito ra munhu loyi a rhungulaka na lomu a tshamaka kona.

3.2 Xinavetiso xa bindzu

- Vito ra bindzu hi maletere lamakulu
- Siku ra ku pfuriwa ka bindzu.
- Ndhawu laha bindzu ri nga kona.
- Tinyama to hambanahambana leti nga ta xavisiwa na ntsengo wa kona.
- Munhu loyi va nga tihlanganisaka na yena loko va lava vuxokoxoko na tinomboro ta yena ta tiqingho.
- Masiku na nkarhi wo pfula no pfala.

3.3 Swileriso leswi nga ta landzeleriwa hi siku ro nyika masagwadi

- Matshamelo.
- Swihambukelo.
- Leswi faneleke swi endliwa loko xivulavuri xi ri eku vulavuleni na loko xi heta ku vulavula.
- Tiselulafoni.
- Matikhomelo hi nkarhi wo nyika masagwadi.

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100